

Ad fontes!

Тетяна Беценко

УДК 801.81 + 811.161.2'38

АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАРОДНОГО ГЕРОЇЧНОГО ЕПОСУ

У статті розглядається історія дослідження героїчного епосу; з'ясовуються ключові проблеми мовностильового аналізу дум на сучасному етапі розвитку філологічної науки.

Ключові слова: дума, типізація мови дум, текстово-образна універсалія, формула.

Tetyana Betsenko. Some aspects of the national heroic epos

The paper covers the research history of heroic epos and describes the key issues of linguo-stylistic analysis of dumas (sung epic poems of Ukrainian Cossacks) at the present stage of philology development.

Key words: дума, types of language used in dumas, universal phenomenon, formula.

Останнім часом фіксуємо поживлення уваги дослідників, зокрема літературознавців, фольклористів, мовознавців, до пам'яток народної творчості. Особливий інтерес викликають твори героїчного епосу – думи (по-іншому – “козацький епос”, “козацькі пісні, козацькі псалми”, “поважні, святі пісні”). Мета статті – розгляд напрямів наукових студій специфіки текстотворення, виконання та побутування народних дум.

Цей жанр став предметом усебічного вивчення в першій чверті XIX ст. Українські фольклористи XIX й початку XX ст. зібрили значний фактичний матеріал для наукового опису дум. Важливим джерелом для дослідницького аналізу стали публікації дум у збірниках “Опыт собрания старинных малороссийских народных песней” М. Цертелєва (1827), “Украинские народные песни” (Ч. I, 1834), “Сборник украинских песен” (Ч. I, 1849) М. Максимовича, “Малороссийские и червонорусские народные думы и песни” П. Лукашевича (1836), “Народные южно-русские песни” А. Метлинського (1854), “Записки о Южной Руси” П. Куліша (Т.1, 1856; Т.2, 1857), записи текстів із нотним матеріалом у розвідках М. Лисенка “Характеристика музыкальных особенностей украинских дум и песен, исполняемых кобзарем Вересаем” (1874), “Дума про Хмельницького та Барабаша” (1888), Ф. Колесси “Мелодії українських народних дум” (1910 – 1913).

У наступні роки робота над виданнями дум тривала. З-поміж найголовніших назвемо такі праці: “Українські народні думи. Том перший корпусу. Тексти 1–13 і вступ К. М. Грушевської” (1927), “Українські народні думи. Тексти №14–33” К. Грушевської (1931), “Думи та історичні пісні” – упорядкування М. Плісецького, за ред. О. Білецького (1941), “Козацькі думи XVI ст.” (1944), “Українські думи та історичні пісні” (1944), “Українські думи та історичні пісні” за ред. М. Рильського та К. Гуслистого (1955), “Думи” (1959), “Думи” (1969), “Думи та пісні про Б. Хмельницького” (1970), “Украинские народные думы” (1972), “Думи” (1974), “Думи: Історико-героїчний цикл” (1982), “Героїчний епос українського народу: Хрестоматія” (1993) та ін., “Українські народні думи. Т. 1. Думи раннього козацького періоду” (2009). Останнє видання

орієнтоване на відтворення автентичної вимови виконавців дум. На це вказано в передмові: “Фіксації дум засвідчили не тільки особливості мовлення виконавців дум, але й рівень обізнаності записувачів з українською мовою, оскільки уніфікованої правописної системи не існувало. Тому в записах епічного матеріалу відображено застосування тогочасного російського правопису” [38, 4]. Упорядники наводять окремі спостереження попередніх інтерпретаторів, удаються до текстологічних зауваг, необхідних пояснень тощо.

Літературознавчий аналіз думового епосу репрезентують праці М. Возняка “Дума про козака-нетягу в записі кінця XVII ст.” (1928), “Із збірника Кондрацького кінця XVII ст.” (1927), “Історична пісня й козацький епос” (1924), К. Гуслистого “До питання про історичні умови виникнення українських дум” (1958), М. Калиниченка “Трагічне в народних думах та історичних піснях” (1976), А. Кінька “Про розвиток реалізму в українському героїчному епосі” (1958), Б. Кирдана “Украинские народные думы” (XV – нач. XVII ст.) (1962), “Украинский народный эпос” (1965), дослідженнями О. Королевича “Українські народні думи та історичні пісні” (1959), С. Мишанича “Один із підрозділів українських народних дум XVI – XVII ст.” (1992), “Принципи наукового видання повного зібрання українських народних дум” (1989), “Порівняльне вивчення епосу українського та південно-слов'янських народів” (1974), “Текстологія видань українських народних дум” (1990), М. Нагорного “Перші зразки радянських дум і пісень та завдання створення радянського епосу” (1939), “Пісні і думи українського народу про боротьбу з польським панством в кінці XVI і I третині XVII ст.” (1938), Г. Нудьги “Дума в писаних джерелах XVI – XVIII ст.” (1970), “Дума в писаних джерелах XVI – XVIII століть” (1985), “Ідея свободи в українському поетичному епосі” (1978), “Український поетичний епос: думи” (1971), “Українські думи в англійських перекладах та критиці” (1966), “Українські думи у Франції” (1965), “Українські думи в німецьких перекладах та критиці” (1964), П. Павлія “Українські народні думи: дослідження з історії українського народного героїчного епосу” (1955), “До питання про походження дум” (1940), М. Плісецького “Питання розвитку епосу в умовах виникнення державності” (1959), “Ілля Муромець билин і Ганжа Андибер дум” (1961), “Український героїчний епос” (1959), “Генезис та ідейність думи про Самійла Кішку” (1960), “Дума про похід запорожців на Кавказ” (1958), “Згадка про калмиків в українській народній думі” (1963), “Про історичну основу українського народного епосу (на матеріалі маловивчених дум про Богдана Хмельницького)” (1979), “Про походження думи “Івась Коновченко” (1961), М. Костенка “О стихе украинских дум и его связи с былинным стихом” (1985) та Б. Бучка “Ритміка українських народних дум і літературний вірш” (1981).

На значенні феномену народних дум для розвитку української літературної мови й художньої літератури наголошував С. Єфремов, який “науково довів <...> органічну близькість народнопоетичного й книжного художнього мислення, яке досі залишається маловивченим фактом, хоч і загально визнаним <...>” [22, 11]. Дослідник уважав, що думи, “безперечно, повиходили з кругів письмених, до народу близьких – од школярства, дяків-пиворізів, інтелігентного козацтва, – але так поцілили, сказати б, у саму душу народню, що втратили всі свої індивідуальні риси, обшліхтувавшись на найкращі, може, зразки, народної творчості” [11, 303]. Отже, за С. Єфремовим, зародилися думи “на культурному ґрунті. Творцями їх були ті інтелігентні люди, що стояли близько до подій, але через те, що події зачіпали інтереси широких кіл поспільства, думи ставали їхньою ідеологією, прищеплювалися в народі і тратили сліди свого індивідуального походження, набуваючи натомість рис колективної творчості” [12, 255].

Ф. Колесса присвятив думам кілька різнобічних розвідок. У його дослідженнях, окрім музикознавчих студій, подано фольклористичні, літературознавчі, лінгвістичні матеріали. Це такі праці, як “Мелодії українських народних дум” (1969), “Українські народні думи. Перше повне видання з розвідкою, поясненнями, нотами і знімками кобзарів” (1920), “Українські народні думи у відношенні до пісень, віршів і похоронних голосінь” (1920), “Формули закінчення в українських народних думах у зв’язку з питаннями наверстування дум” (1935). Природу народних дум Ф. Колесса пов’язував із голосіннями. Визначальними щодо цього твердження можуть бути, на думку автора, “досліди над поетичним стилем дум” [18, 31]. “Важна роль, яку відіграють у думах традиційні схеми оповідання та епічні повторення й формули, засвідчують понад усякий сумнів про усну техніку їх складання й передачі”, – зазначає дослідник, а типові закінчення дум “можна вважати їх найдавнішими частинами”, що дають цінні вказівки щодо наверстування й групування дум [18, 33]. Не погоджується Ф. Колесса з поглядами П. Житецького на залежність дум від віршової літератури XVII – XVIII ст.: “...Думи не є на половину народними, а на половину книжними складаннями”. Убачаючи в голосіннях першоджерела козацького епосу, науковець обстоює думку, що від тону й мелодії голосінь думи перейняли готовий, уже давніше вироблений рецитаційний стиль, збагатившись новими мотивами, які приносило бурхливе козацьке життя [18, 39]. При цьому дослідник наголошує, що найдавнішими треба визнати невільницькі плачі та думи про втечу з турецької неволі: вони могли творитися вже в першій половині XVI ст.: “Невільницькі плачі й думи про турецьку неволю створені під впливом піднесеного настрою, що подібні до поетичних голосінь у формі й тоні, та, мабуть, навіть складені під мелодії похоронних голосінь” [18, 62]. Ці думи “обрисовують переважно сумні й страшні картини неволі, кривавої помсти, утечі серед грізних небезпек, лицарської смерті, – вони овіяні смутком і грозою дикого поля та пронизані глибоким ліризмом; рідко стрічаються в них проблески радості, а й ясніші картини...” [18, 65].

У думах про Хмельниччину, навпаки, “проглядає скрізь самовпевненість та бадьорий настрій побідника, і це виявляється гумором та злобною насмішкою, що виключає або бодай значно обмежує лірично-елегійний елемент”, і вже не помічається такого тісного зв’язку “між думами про Хмельниччину й народними піснями та голосіннями” [18, 65]. Пізнішими, на думку вченого, треба вважати також думи з родинного життя.

Розвиваючи твердження Ф. Колесси, Н. Кононенко обґрунтовує витоки дум із голосінь. Дослідниця, визнаючи близькість дум до релігійних творів, доходить висновку, що думи – це “поминальні молитви” [19, 30].

Значний доробок, присвячений дослідженню думового епосу, належить С. Гриці. Її монографія “Мелос української народної епіки” репрезентує мистецтвознавче дослідження мелосу народнопісенної епіки, зокрема й дум (поряд із баладами, історичними піснями, хроніками); авторка розглядає епіку в тісному зв’язку з історичними й територіальними умовами уснопоетичної творчості, виконавською традицією кобзарів і лірників. Характеризуючи найважливіші ритмо-інтонаційні структури строфічної та астрофічної епіки з урахуванням її типологічних закономірностей, С. Грица розробляє методику аналізу дум на ритмічному й мелодійному рівнях, наголошує на взаємодії в думах традиційних та імпровізаційних начал. Специфічну й визначальну рису згаданого дослідження становить те, що воно виступає “спробою аналізу і класифікації української пісенної епіки в основних її жанрових і тематичних різновидах, в єдності слова і музики” (курсив наш. – Т. Б.) [6, 3], адже “поняття “епос”, яке означає: слово, розповідь, пісня, – це та ділянка творчості, котра

найбільшою мірою уособлює синкретизм первісного мистецтва, поєднання в ньому різних начал: слова, музики, пантоміми” [6, 4]. Розглядаючи астрофічну епіку, до якої належать думи, С. Грица зосереджує увагу на таких питаннях: термін “дума” та диференціація жанру в літературі; композиційна модель думи; принципи смислової тотожності в думах; мелодична модель; інтонаційно-ладова структура дум; традиція та імпровізація в думах.

Синкретичний характер мають публікації згаданої авторки в періодиці, зокрема стаття “Українські думи в міжетнічному діалозі” [7, 68-81]. Дослідниця захищає тезу про те, що думи виникли у XV – XVII ст. – тобто в той період у житті українського народу, який становить важливу віху “його розвитку як народності і нації, активного діалогу з іншими етносами у драматичних і миролюбних ситуаціях – воєн і примирень”. У жоден із попередніх періодів своєї історії Україна не знала таких активних контактів з іншими державами, як у названих, – із Польщею, Росією, Туреччиною, Кримським ханством, Австрією, Швецією, спорадично з Францією, Італією, Іспанією. Тому, зазначає С. Грица, “стан вивчення українського думового епосу міг би бути індикатором політичних справ українського народу, його сходжень і стагнацій в історичному розвитку” [7, 69]. Авторка також звертає увагу на те, що “порівняльні дослідження дум майже поспіль зосередились на сюжетах, історичних реаліях. Поза увагою залишились глибинні мовні шари дум – структурний, лексико-фонічний” [7, 74], за якими можна робити висновки про контакти з іншими народами.

В історичному ракурсі думи вивчала Катерина Грушевська. Дослідниця вважала, що за текстами цих творів можна зробити перевірку історичного змісту кобзарського епосу [8, 12]. К. Грушевська обстоює думку, що треба шукати історичні джерела (історичну підоснову), які лягли в основу дум – з одного боку; з другого – за самими думами можна робити певні висновки: тексти дум, події та факти, описані в них, узяті із життя, дійсності. К. Грушевська займалася також збиранням, систематизацією та описом видань дум (див. “Передне слово” до зб. “Українські народні думи. Том перший корпусу”, 1927. – CV-CCXX). В історіографічному плані подано розвідки І. Матяш (див.: [24; 25; 26]).

Показовий підхід до дослідження дум в антропологічному аспекті, “при якому, – вважає Оксана Грабович, – система координат визначається специфікою культури, а не жанру, і думи розглядаються як витвори культури, як культурні явища” [5, 30]. Отже, щоб одержати різнобічну, достовірно глибоку й переконливу інформацію про ці самобутні мистецькі витвори українського генія, треба, наголошує дослідниця, вивчати їх, “лише поставивши думи в культурний контекст, від якого їх ізолювали фольклористи, літературознавці та історики” [5, 31]. Говорячи про важливість думового епосу в культурі народу, О. Грабович зазначає, що думи “забезпечують механізм збереження в культурі і передачі суспільних вартостей, норм і прийняття істин, що стосуються загальнолюдських норм і моралі. Сенс цього переказу, цих культурних або універсальних істин можна знайти не так на рівні подій, як глибоше, на рівні міфічного мислення <...>, а також на рівні самого виконання” [5, 32].

З-поміж праць, повністю чи частково присвячених проблемі м о в и т а с т и л ю у к р а ї н с ь к и х н а р о д н и х д у м, на особливу увагу заслуговують дослідження П. Житецького, Ф. Колесси, М. Рильського, О. Назарука. Насамперед слід назвати працю П. Житецького “Мысли о народных малорусских думах” (1893) (в укр. перекладі вийшла під назвою “Про українські народні думи”) (1919), яка була першою науковою спробою вивчення мовних особливостей дум. Сам автор основним завданням своєї праці вважав “дослідження поетичної форми дум, висловлюючись точніше, дослідження походження цієї форми у зв’язку з побутовими і культурними

умовами народного життя” [13, 108]. (Важливо наголосити, що поняття поетичної форми вчений розумів досить широко, охоплюючи ним як віршовий розмір, будову строф, так і власне мовні засоби організації (граматичні форми, слова-символи та ін.)). Дослідник порушив таку надзвичайно важливу проблему, як походження дум. Унаслідок спостережень він дійшов висновку, що цей жанр українського фольклору виник під впливом писемності, шкільної літератури. Тому в думках засвідчено самотні, оригінальні форми поетичної творчості, народні за світоглядом та мовою й водночас книжні за особливим складом думки і способами її вираження, пор.: “У мові та поетичному стилі дум виразно виступає книжний лад мови, який свідчить, що літературна діяльність українських письменників не минула без сліду для народної свідомості” [13, 2].

Звертаючи увагу на взаємозалежність віршової форми і змісту дум, П. Житецький доводить, що “віршова форма думи є в повній відповідності з її внутрішньою будовою, яка виражається самою її назвою” [13, 7], адже “у думі передається *продумане* оповідання про подію, і тому поетична мова думи потребує такого вірша, який би безумовно належав думці, який би відгукувався на всі найменші вимоги” [13, 7]. Дослідник аналізує мовну структуру думових текстів на лексичному рівні: хоч і побіжно, проте зауважує роль синонімів, розглядає зооніми, – складники національного світогляду, які в думках виконують функцію актуалізаторів ідейно-змістового та художньо-образного змісту; аналізує також архаїзми, хоч і не дає їм чіткого визначення, звертає увагу на функціонування церковнослов’янізмів.

Суттєвих і змістовних висновків дійшов П. Житецький щодо синтаксичної організації дум, наголосивши, що в цих народних творах домінують форми складених дієслівних присудків із дієсловами *мати*, *могти*, *бути*; до стильових ознак дум належать синтаксичні конструкції з однорідними присудками, переважають у думках складносурядні речення. Характерне для мови цього фольклорного жанру інверсійне розміщення підрядної частини складних речень. Дослідник зосереджує увагу на ролі періодів, а також на особливостях звертань у мовностильовій організації дум. Названі ознаки синтаксичної організації думового вірша вчений пов’язує з тональністю фольклорного висловлення.

“Мысли о народных малорусских думах” – не єдина праця, де П. Житецький торкався проблем, пов’язаних із думовим епосом. Міркування про мову і стиль дум знаходимо в праці “О поэтическом стиле и литературной форме “Слова о полку Игореве”, у якій автор аналізує стиль “Слова” і, посилаючись на розвідки М. Максимовича й Ф. Буслаєва, пише про зв’язок “Слова” з українською народною поезією [14, 276-277].

Про мовностильові особливості українських дум та історичних пісень, про їх незаперечні риси спорідненості з билинами йдеться у праці М. Рильського “Героїчний епос українського народу” (окремим виданням побачила світ 1955 р.) [33, 134].

У названій розвідці автор звертає увагу на ознаки спорідненості українського епосу з болгарським та сербським: “Стилістичні особливості сербських епічних пісень <...> мають чимало спільного і з билинами, і з думами” [33, 16]. Саме порівняльно-зіставний аналіз дає змогу авторові виявити специфічні риси, відмінності історичних пісень та дум.

Мовну специфіку дум учений бачив у їх лексико-семантичній, синтаксичній організації. Зокрема, М. Рильський зазначав, що “слід би звернути увагу і на рису думової поетики, досі належно не вивчену” [33, 141], тобто на поетичні тропи, фігури як засоби оригінальної мовотворчості. Саме М. Рильський помітив, що “цікавою особливістю дум є й **граматичні** неправильності”

(форми *находжали, даває, розношали* та ін.) [33, 142]; авторові належить спостереження, що в думках функціонують “складні, подібні до гомерівських, прикметники та іменники” [33, 142].

З-поміж лінгвістичних досліджень на особливу увагу заслуговує праця О. Назарука “Мовні особливості українських народних дум” (1968). У ній поєднано літературознавчий аналіз із лінгвістичним. Особливу увагу приділяє автор темі виникнення дум, а також характеристиці мовної практики кобзарів-бандуристів на тлі загального розвитку української літературної мови XV – XVII ст. У розділі “Поетична мова дум” здійснено аналіз книжної, церковнослов’янської й народної лексики; запозичень, тропів (епітетів, гіпербол) та ін., фразеології дум, поетичного синтаксису (порівнянь, означень, звертань) тощо. Проте на сьогодні праця О. Назарука потребує доповнень з урахуванням нових підходів до аналізу тексту, нових теоретичних узагальнень.

Заслужують на увагу розвідки Л. Рак, присвячені дослідженню лексико-семантичної системи дум, зокрема топонімічних, синонімічних одиниць, мовних засобів гіперболізації, в яких авторка простежує спільні риси билин, дум та історичних пісень і доходить висновку про те, що ці твори “складені на основі живої народної розмовної мови” [32, 33]. Ця теза підтверджується також описом лексико-морфологічних особливостей дум, виявленням специфічних саме для творів цього жанру прислівників, прийменників, сполучників, часток, вигуків. Це дає підстави Л. Рак наголосити, що мова дум “відрізнялася від тогочасної книжної і від мови інших народних пісень не тільки добором лексики, а й формою слів і словосполучень. В основі дум лежить народна мова...” [31, 17].

Отже, Л. Рак у цьому висновку підтримує погляд Ф. Колесси, на відміну від П. Житецького, який твердив, що “мова дум являє дивне пристосування книжних стихій мови до народних” [15, 103].

У публікації Г. Халимоненка “Лексика дум та історичних пісень (коментар тюрколога)” [40, 21] зібрано й описано, критично проаналізовано із залученням різноманітних лексикографічних джерел тюркські (турецькі, кримсько-татарські, ногайські) слова в народних думках, зокрема зафіксовані в текстах дум екзотизми. Автор запропонував докладні етимологічні коментарі з екскурсом в історію тієї мови, з якої походить слово, застосував порівняльну характеристику і тлумачення відповідних лексичних одиниць у слов’янських мовах, звернув увагу на форми слів тощо.

Праця Т. Воробйової “Про способи словотворення в мові українських народних дум та історичних пісень” присвячена аналізу афіксального словотвору з усіма його різновидами, характерними для зазначених жанрів. Дослідниця дійшла висновку, що словотворення в українському поетичному епосі в усьому найістотнішому збігається зі словотворчою системою української мови: “Спостереження над словотворчими типами і засобами в мові народних дум та історичних пісень дають підставу говорити про струнку систему їх словотворчої будови, яка майже в усьому збігається із словотворенням загальноновживаної української мови, хоча й не позбавлена своєрідності” [4, 128].

Отже, українські народні думи привертати увагу дослідників своєю лексикою, специфікою деяких словоформ, особливістю використання словотвірних засобів.

Вивчення текстів народних дум із погляду виявлення закономірностей побудови різнорівневих стилетворчих структур становить актуальну проблему лінгвістики. Формування, збереження, відтворення у процесі імпровізації текстово-образних структур пов’язане з особливістю фольклорної комунікації, у якій визначальну роль відіграє явище типізації.

Комунікація успішно здійснюється насамперед завдяки тому, що в мовця й адресата “є не тільки фонд загальних знань і уявлень про певний фрагмент дійсності, про який повідомляється, а й загальний фонд висловлювань, якими користується мовець і який має бути зрозумілим адресатові (слухачеві) <...> основна ж тенденція мовлення полягає в типізації мовних явищ для відображення тих чи тих фрагментів дійсності, для здійснення тих чи тих функцій, для формувань стилів” [34, 192-193].

Процес типізації Г. Солганик вважає характерним явищем, притаманним окремому стильовому різновиду [34, 206-207]. Типізація мовного стилю засвідчує наявність в окремій стильовій сфері специфічних мовних зворотів і сполучень, які становлять її сутність, специфіку, ту основу, те відоме, котре забезпечує можливість варіювання, комбінування мовних зворотів і безмежно різноманітних сполучень слів, що визначають невичерпні потенції мовотворення [43, 207].

Типізація мовної форми висловлювання безпосередньо пов’язана з формуванням типових стилістичних засобів, типової архітекτονіки тексту думи, з типізацією образів (у думках, наприклад, це образи лицаря-захисника рідної землі, невідьника тощо).

В основі виникнення численних варіантів дум лежить процес типізації мови аналізованих текстів, який передбачає універсалізацію фольклорного мовотворення.

Дослідники фольклору однакові в тому, що фольклорний текст прикметний наскрізною формульністю. На думку А. Лорда, коли вибрати окремий пісенний уривок і порівняти його з іншими текстами того самого й інших співців, то виявиться, що майже всі (коли не всі) рядки або піврядки вибраного уривка – це формули. За М. Перрі й А. Лордом, перехідним елементом від слова (яке вже саме по собі О. Потебня вважав поетичним твором) до фольклорного тексту виступають формули (сталі вирази, кліше). Саме формули більшого або меншого обсягу (поряд із ритмом, римами, паралелізмом та ін.) становлять опору для запам’ятовування (за наявності варіювання) великих усних зразків. Усність полягає саме в тому, що твір “складається” у процесі усного виконання, зазначив А. Лорд, а нові формули виникають шляхом підставлення (заміни, додавання) нових слів до вже відомих (усталених) конструкцій. Показовий той факт, що формування, розвиток й остаточне становлення теорії мовно-фольклорних формул М. Перрі й А. Лорда здійснилося значною мірою завдяки ретельному вивченню названими дослідниками багатого епічного матеріалу південнослов’янських народів, у котрому виявилися збереженими ще праслов’янські традиції словесного мистецтва [16, 129].

Про формульність як основу фольклорної традиції писали Ф. Буслаєв, О. Потебня, Ф. Міклошич, О. Веселовський, П. Ухов, Г. Мальцев, І. Осовецький, М. Кравцов, Ф. Селіванов, О. Хроленко, С. Єрмоленко та ін.

Однак треба зауважити: термін *формула* у фольклористиці багатозначний, лінгвісти й літературознавці почасти по-різному його розуміють. Дослідники неодноразово наголошували на браку однозначності та усталеності у тлумаченні цього терміна. Так, П. Ухов констатував: “Поряд із терміном *типові місця* вживаються й такі: *загальні місця, епічні формули, традиційні місця, традиційні формули, loci communes, рухливі місця* тощо” [39, 15]. Формулою вважають структурні частини тексту фольклорного твору – найменування реалії, дії, описи ситуацій, словесний образ [23, 21]. У значенні *епічна формула* інколи використовують терміни *поетична формула, постійний епітет, стійкий словесний комплекс, поетичне кліше*.

Поняття формули як стилістичного стереотипу (кліше) закріплює й узагальнює різні складники поетичного зображення, опису події. У фольклористиці формула

здебільшого розглядається як обов'язковий елемент "поетики тотожності", характерної для фольклору, й одночасно як спосіб вираження різних сторін світогляду середовища, котре творить і використовує епос [30, 150].

Формулу розуміють у широкому і вузькому значенні. Вузьке розуміння епічної формули подане в дослідженнях Р. Джонса [44, 91], який вважає, що епічна формула – це сполучення на зразок *в чисте поле, на сиру землю, на праву ногу*. Широке тлумачення формули наводять М. Перрі [46], А. Лорд [45]. М. Перрі визначає епічну формулу як "групу слів, котра регулярно використовується в тих самих метричних умовах для вираження встановленої суттєвої ідеї" [45, 73]. Приєднуючись до цього визначення й коментуючи його, А. Лорд наголошував, що не варто ототожнювати формули зі стереотипними повторами (мовиться про групу слів, "які можуть змінювати свій смисл в різних контекстах і в різних оповідачів") [45, 30].

Поняття "формула" (стосовно обрядової пісні) Т. Івахненка окреслює так: "Під формулою обрядової пісні ми розуміємо наявність у тексті загальних місць (*loci communes*) – стійких повторів компонентів словесного матеріалу (опорних тем, образних стереотипів, постійних епітетів й інших тропів), які в композиційному плані схематично підкреслюють предикативну природу формульності <...>" [17, 4].

Існування у фольклорному тексті формул-ситуацій (загальних місць, епічних місць, формул-тропів, формул-заспівів, формул-зачинів, формул-кінцівок, які конструюються із дрібніших формульних одиниць – формул-мікроситуацій, формул-віршів, формул-фразеологізмів тощо) визначає З. Петеньова: "У формульності відображається традиційність як основна, визначальна властивість мови фольклору, що вирізняє його з-поміж інших систем мовної структури. Фольклорні тексти становлять фольклорну мікросистему, утворену з формульних одиниць різної довжини та ступеня ускладнення: двослівні епічні формули об'єднуються у складніші формульні одиниці тощо. Складні епічні формули можуть становити вірш, троп, звертання, стійкий словесний комплекс, мікроситуацію" [28, 17].

Питання формульності розглядає Ю. Лотман. Він зараховує фольклор до художніх явищ, структури котрих наперед задані, тобто передбачають наявність якихось сталих, повторюваних, шаблонних компонентів різного ступеня складності, що поєднуються на основі певних правил, пор.: "Правила відбору лексики, правила побудови метафор, ритуалістика оповіді, суворо визначені й наперед відомі слухачеві можливості сюжетних поєднань, *loci communes* – цілі шматки застиглого тексту – утворюють цілком своєрідну художню систему. Причому, що особливо важливо, слухач озброєний не тільки набором можливостей, а й парно протиставленим йому набором неможливостей для кожного рівня художньої конструкції" [21, 350].

На формульність як універсальну ознаку уснопоетичної мови звертає увагу М. Кумахов: "Характерними ознаками уснопоетичної традиції постають не тільки її давність і стійкість, а й сукупність властивих їй стереотипних і типових формул, які належать до найбільш *універсальних* властивостей поетичної мови усної поезії" [20, 59] (курсив наш. – Т. Б.).

Застосовувані для характеристики мови фольклору поняття *формула*, *стереотип*, *трафарет*, *кліше* тощо – синонімічні, такі, що можуть бути означені (об'єднані) поняттям *універсалія* (стосовно текстів певного жанру – *текстово-образна універсалія*).

Сучасні дослідники, послуговуючись запропонованими поняттями мовних універсалій щодо різних мовних, мовностильових явищ, пропонують розрізняти їхні типи. Приміром, на позначення типових одиниць, властивих художнім текстам (зокрема й фольклорним) засвідчено використання термінів

народнописенні універсалії (С. Єрмоленко) [9, 151] – про використання в авторській поезії прийому метафоричного зіставлення явора, дуба з людиною; *поетичні універсалії* (С. Єрмоленко) [10, 12-13] – про існування у світовій поезії, у загальнолюдському мисленні (його поетичних вимірах) образів, характерних для різних культур із відмінним їх потрактуванням (дослідниця розглядає семантику поетичної універсалії *крила*); водночас С. Єрмоленко активно послуговується термінами *універсальна формула* [9, 147], *традиційна формула* [9, 146], *формула-символ* [9, 30], *фольклорна формула* [9, 21, 65], *пісенна формула* [10, 127], *поетична формула* [10, 127], *усталена формула* [10, 127], а також *психологічна константа* [9, 30] на позначення усталених формул, символів у мові фольклору, усталених реалій матеріального й духовного життя, що формують своєрідне просторове й часове поле народнописеного твору.

Ідею універсальності мовно-стильової специфіки фольклорних творів поділяє Л. Астаф'єва (1993). Вивчаючи сюжет і стиль билин, дослідниця має за мету “встановлення стійких смислових і художніх універсалій, характерних для різних сюжетних типів билин...” [1, 3].

Закономірними є два підходи до розуміння поняття мовної універсалії: структурно-типологічний і комунікативний, або системно-діяльнісний. Якщо перший – фактологічний, описовий за своєю сутністю, стосується рівня мовних систем, то другий – динамічний, діяльнісний, функціонально-комунікативний: він стосується рівня реалізації різних мовних систем. Н. Болотнова запропонувала виокремлення комунікативних універсалій, котрі “інтерпретуються як динамічні структури, що мають діяльнісну основу, орієнтовані на міжособистісне спілкування в межах однієї або кількох сфер комунікації з урахуванням не тільки лінгвістичних, а й соціально-психологічних, когнітивних та інших факторів. У цьому разі *комунікативні універсалії* розглядаються на рівні, зазвичай, системи реалізації однієї мови, що регулює спілкування в одній або кількох сферах комунікації” [3, 78]. У цілому ж комунікативні універсалії дослідниця розуміє як “правила, загальні принципи словесно-художнього структурування тексту, орієнтовані на “діалогічну гармонію” автора і читача, тобто досягнення певного комунікативного ефекту” [3, 77].

Розглядаючи комунікативні універсалії, що мають лексичну основу (наприклад, асоціацію в поезії *біди* зі стимулом *відростати*, що мотивується типовим асоціатом *як крила*, та ін.), Н. Болотнова приходять до розуміння їх як лексичних регулятивів, що визначають мовномисленнєву діяльність читача, його “співтворчість”. Авторка вважає, що “їх подальше вивчення становить безсумнівний інтерес не тільки для розроблення методики змістової інтерпретації тексту, а й для розв'язання проблеми гармонізації спілкування автора і читача” [3, 86] (у думках – співця і слухачів).

Ідеї Н. Болотнової знайшли подальший розвиток у наукових студіях І. Тюкової. У своїй дисертаційній розвідці вона проаналізувала комунікативні універсалії та їх лексичне втілення в ліриці Б. Пастернака [35]. Дослідниця описує лексичні регулятивні засоби та способи регулятивності, з допомогою яких організуються художні тексти. Доводить, що одну з необхідних умов розуміння естетичного змісту художнього твору становить орієнтація адресанта на універсальні правила організації мовної тканини тексту – комунікативні універсалії. На думку авторки, дія таких “правил упродовж усього змістового розгортання тексту визначає його регулятивність – здатність керувати інтерпретаційною діяльністю адресата” [35, 28].

Уважаючи, що універсалії в тексті пов'язані з установленням деяких загальних принципів текстової діяльності, зумовлених особливостями мовної

особистості комунікантів, І. Тюкова на позначення *універсалій (комунікативних універсалій)* послуговується термінами *регулятиви, типові регулятивні моделі та структури, домінанти стилю (тексту), константи, синтаксичні регулятиви* тощо [35].

Проблему існування ономастичних універсалій уперше порушила А. Суперанська (1972), зарахувавши до них власні імена – топоніми й антропоніми. В. Денисова розглянула ономастичні універсалії на матеріалі монгольських мов.

Асоціативною універсалією назвав фігуру паралелізму, суттєву стильову структуру синтаксично-стилістичної організації фольклорних текстів, В. Чабаненко [41].

Універсальність текстово-образних структур у народних думках розглядаємо у двох планах: як універсальну структуру мовної системи (граматики), що базується на функціонуванні універсальних мовних знаків; як універсальну конструкцію текстів окремого жанру, що забезпечує його цілісність, можливість відтворення, існування варіантів. Отже, універсалії в текстах дум – це й лексико-синтаксичні повторювані конструкції, і поліфункціональні образно-змістові мовні структури. Лексико-синтаксична повторюваність як основа існування текстово-образних універсалій пов'язана з існуванням їх варіантів, що орієнтовані на інваріант.

Імпровізаційний характер відтворення текстів дум мотивував появу власне їхніх численних варіантів і зумовлював виникнення різновидів усіх моделей у логіко-граматичному аспекті.

Формула, епічна формула – це стійкий словесний комплекс.

Використання терміна *формула* вважаємо доцільним лише у вузькому розумінні – для позначення чітко окресленої одиниці, регулярно повторюваного відрізка мовлення зі збереженням компонентного складу (постійний епітет, складне слово, тавтологічна структура, порівняння тощо). Якщо *формульність* переважно вказує на форму, певний структурний тип змістової одиниці, то термін *текстово-образна універсалія* насамперед актуалізує призначення певної мовної одиниці, її функціональне навантаження, змістову сутність; водночас репрезентує певну формулу, тобто складається з окремих взаємозв'язаних елементів, які загалом становлять єдність у плані структури і змісту.

Текстова ж універсалія як широке поняття охоплює і власне формули (регулярно повторювані структури), й усталені прийоми мовної організації фольклорного стилю (такі структури не завжди дотримуються закономірної повторюваності компонентного складу, а будуються за усталеною моделлю: напр., текстова універсалія паралелізму формується на основі зіставлення та порівняння).

Якщо *мовні універсалії* розуміють як “спільні для всіх або більшості мов світу ознаки, явища, закономірності, властивості, структури, тенденції...” [37, 688-689], то текстово-образна універсалія стосується закономірностей побудови певного тексту. Це часто повторювана структурно-змістова словесна єдність різної довжини, що функціонує в тексті як компонент твору, композиційна і стилістична одиниця й виконує роль певного еталону, взірця для позначення відповідних реалій дійсності, ставлення до них мовця (мовного колективу як етноспільноти).

Ознаки текстово-образних універсалій – повторюваність у тексті (текстах) як окремому різновиді, так і загалом у певній підсистемі мови; відтворюваність у порівняно сталому компонентному складі; семантична цілісність, що зближує їх із загальнономовними фразеологізмами. Для текстово-образних універсалій характерна гнучкість, пристосованість до контексту, ритмо-мелодійного

ладу, *варіативність*, що, на думку К. Чистова, становить обов'язкову умову існування мовних стереотипів.

Обґрунтовуючи співвіднесеність понять *традиція*, *стереотип* і *варіативність*, К. Чистов пише: “<...> Стереотипи могли ставати стереотипами лише завдяки їхній певній властивості – *пластичності*, тобто здатності адаптуватися (функціонувати) в типових, але все-таки змінних ситуаціях. Тому є всі підстави говорити про варіювання самих стереотипів” [42, 118]. Варіювання означає здійснення вибору можливостей синонімічних одиниць, пор.: “Словесне варіювання – природний спосіб існування фольклорної традиції. Такою ж мірою природні словесні елементи-звороти при різних актах виконання. Кожне різнопрочитання неможливо приписувати “особистому почину” виконавця, хоча, зрозуміло, він не виключається. Цей почин найчастіше виражається у варіюванні за рахунок резервів, створених традицією, і рідше – у новаціях у прямому значенні цього слова. І навпаки, варіювання на різних рівнях (і не тільки на рівні тексту) – органічна властивість <...> і один із найважливіших способів накопичення резервів традиції, володіння якою полегшувало виконавцеві відтворення тексту. В основі варіювання, судячи зі всього, була звичайно не слабкість пам'яті, а певне уявлення про правильність (точність) запам'ятовування й відтворення тексту. “Точне” відтворення, до якого прагнули виконавці, не означало дослівного повтору, а допускало певний діапазон коливань (вібрацію словесної тканини тексту), варіативне відтворення того, що, послуговуючись лінгвістичною термінологією, можна було б назвати “глибинною структурою” (сюжет, композиція, набір і склад мотивів, образи богатирів і т. ін.). Прикметно, що, виявляючи механізми варіювання (вібрації) текстів, ми водночас фіксуємо і його стабілізатори (на рівні тексту – той “середній смисл”, семантичну рівнодійну, узагальнену поетичну функцію)” [42, 160-161]. Отже, варіативність – одна з характерних ознак текстово-образних універсалій.

До текстово-образних універсалій належать як структури, притаманні фольклору загалом (наприклад, *батько-мати*, *щука-риба*, *хліб-сіль*, *срібло-золото*, *гаразд-добре*), так і репрезентовані лише в думових текстах (наприклад, *піший пішаниця*, *чужа чужаниця*, *конная конаниця*), а також ті, що утворені за принципом фольклорних поетичних засобів, тобто в їх основі – універсальний спосіб поетичного зображення дійсності (наприклад, фігура паралелізму).

Отже, поєднання повторюваних у тексті двох і більше одиниць мови (поєднання двох слів у складне слово – іменник, дієслово, прислівник), службової частини мови та повнозначної, двох слів за допомогою сполучника (двох іменників, дієслів, прислівників), двох і більше слів за допомогою безсполучникового зв'язку (іменників, дієслів), двох (мінімум) і більше повнозначних слів за допомогою підрядного зв'язку (прикметника та іменника, дієслова та іменника, дієслова і прислівника та ін. комбінації ускладненого типу) дають підстави розглядати такі структури як текстово-образні універсалії. Це переважно мікроодиниці, мінімальні структури, котрі не піддаються подальшому членуванню, тобто це словосполучення, складні слова та прийменниково-іменникові форми.

Отже, складне слово, сурядне або підрядне сполучення слів функціонують у досліджуваних джерелах як текстово-образні універсалії. Вони можуть належати до фольклоризмів (*батько-мати*, *хліб-сіль*, *дрібний мак*) або ж – відповідно до текстової організації думового епосу – становлять поєднання слів, що 1) визначають стильову домінанту аналізованих творів, 2) містять одиниці, які концентрують ідейно-тематичний та емоційно-образний зміст, тобто співвідносні з певними концептами, 3) безпосередньо стосуються розгортання

сюжету (вказують на “рух” сюжету через семантику компонентів, що входять до текстової універсалії).

До текстово-образних універсалій думового епосу зараховуємо також макроодиниці, утворені внаслідок універсального прийому фольклорної поетики – стилістичні фігури, які організують думку й “на відміну від тропів, не додають нового змісту, а посилюють естетичний вплив мови” [27, 452]. Конструкції з паралелізмом, періодом – досить місткі: вони об’єднують мікроодиниці – текстово-образні універсалії різних рівнів. У системі думового епосу зазначені структури можна порівняти зі стилістичним засобом, який збільшує смислову виразність повідомлень, дискурсів і має *регулярні моделі реалізації*; засобом утілення найбільш інформативної і творчої форми реалізації значень (смислу) мовця [2, 341].

Як одиниця тексту-універсуму текстово-образна універсалія обов’язково передбачає:

- характеристику міні- і макроструктури;
- урахування компонентного складу виокремлених структур;
- з’ясування синтаксичної функції текстово-образних універсалій;
- лексичне наповнення текстово-образних універсалій, що впливає на тематичну спрямованість та естетичний ідеал тексту;
- наявність таких ознак, як стереотипність, регулятивність тощо.

Текстово-образні універсалії – універсальні знаки мовної / мовленнєвої системи, здатні виконувати кілька функцій. Відповідно до аспекту аналізу текстово-образних універсалій розглядаємо їх із погляду логіко-граматичного й композиційно-стилістичного.

Логіко-граматична характеристика текстово-образних універсалій передбачає граматичну класифікацію складників думових текстів.

Грамматичні текстово-образні універсалії – конструкції, вицленовувані шляхом сегментації речення (тексту). Вони становлять мовні моделі, тобто утворені за наявними в мові схемами. Специфіка їх саме як текстово-образних універсалій пов’язана безпосередньо із семантикою та стилістичними функціями, тобто з обов’язковою здатністю мовного знака мати, окрім плану вираження, план змісту, бути асиметричним, багатоаспектним.

Грамматичні текстово-образні універсалії представлено в таких ієрархічних схемах:

а)

б) по-іншому ієрархію текстово-образних універсалій можна зобразити так:

Якщо схема а) відбиває специфіку складників текстово-образних універсалій – від найменшої (мікроодиниці) до найбільшої – усього тексту, то схема б) фіксує ту обставину, що текстово-образні універсалії перебувають в ієрархічних відношеннях між собою, тобто їх можна розмістити відповідно до шкали зростання: мікроодиниця через складніші зв'язки й відношення між компонентами стає складником текстово-образних універсалій – макроструктур.

На основі логіко-граматичного аналізу текстово-образних універсалій виокремлено такі їхні різновиди: атрибутивні, адverbіальні, субстантивні, вербальні, предикативні. Кожен із зазначених різновидів має специфічні ознаки.

Логіко-граматичний погляд на універсалії згідно з постулатами стилістики ресурсів становить власне структурний підхід, який у кінцевому підсумку спрямований на виявлення особливостей функціонування мовних одиниць у досліджуваних текстах.

Текстово-образні універсалії безпосередньо впливають на композиційну організацію думи. У побудові будь-якого тексту вирізняють такі його структурні елементи, як зачини, кінцівки та основну частину. Такі одиниці будови характерні й для дум.

Стилістичні текстово-образні універсалії пов'язані з їх художньо-естетичною функцією у фольклорному тексті. Фольклорні текстово-образні універсалії увиразнюють етнічні, національні особливості твору. Приміром, в українських народних думках утворюється постійний зв'язок між номінацією *голуб* і поняттям брат, пор.: *вовк* – ворог, вісник смерті; *ворон* – віщун загибелі. Універсальність мовних фактів не заперечує їх національної специфіки, навпаки, увиразнює її, про що, наприклад, аналізуючи народні казки, пишуть Л. Полубиченко та О. Єгорова: "Закономірне питання про *національну специфіку* традиційних формул як фактів культури різних народів, причому саме *універсальність* (курсив наш. – Т. Б.) фольклорної казки як жанру становить те *спільне*, на тлі якого особливо очевидними можуть постати національно зумовлені *відмінності* у світосприйнятті, якщо такі наявні" [29, 8].

Отже, текстово-образна універсалія – когнітивно-психологічне ментальне утворення, утілене у відповідну мовну форму (модель), що функціонує в художньому континуумі, відбиваючи схематизований образ явища, людини, речі, та ґрунтується на оцінній семантиці – типовій (взірцевій, еталонній) для певного класу явищ, речей.

Отже, сучасний етап розвитку філологічної науки потребує докорінного переосмислення специфіки дослідження мовно-стильової організації

текстів народнопоетичної творчості, що становлять особливий різновид фольклорної комунікації. Дослідні студії варто здійснювати в напрямку глобалізації наукових пошуків, універсалізації підходів та їхнього комплексного використання. Лінгвістичний аспект розгляду – стилетворчий аналіз народних дум – має осмислювати також призначення цих творів (їхню ідейно-тематичну значущість, естетичний вплив) через усвідомлення мовно-структурної природи національного героїчного епосу. Мовні структури (форми вираження змісту твору) – це водночас засоби образності, засоби естетичного впливу, засоби текстової організації думового континууму, зрештою – засоби фольклорної комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Астафьева Л. Сюжет и стиль былин: Автореф. дис. ... док. филол. наук: спец. 10.01.09 "Фольклористика". – М., 1993. – 36 с.
2. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
3. Болотнова Н. Коммуникативные универсалии и их лексическое воплощение в художественном тексте // *Филологические науки*. – 1992. – № 4. – С. 75-87.
4. Воробйова Т. Про способи словотворення в мові українських народних дум та історичних пісень // *Студії з мовознавства*. – К.: Видавниче об'єднання "Вища школа", Головне вид-во, 1975. – С. 119-128.
5. Грабович О. Думи як символічний код переказу культурних цінностей // *Родовід*. – 1993. – № 5. – С. 30-36.
6. Грица С. Мелос української народної епіки. – К.: Наук. думка, 1979. – 247 с.
7. Грица С. Українські думи в міжетнічному діалозі // *Родовід*. – 1995. – Ч. 11. – С. 68-81.
8. Грушевська К. До питання про історизм в українських думках // *Родовід*. – 1997. – № 15. – С. 12-22.
9. Єрмоленко С. Фольклор і літературна мова. – К.: Наук. думка, 1987. – 242 с.
10. Єрмоленко С. Нариси з української словесності: стилістика та культура мови. – К.: Довіра, 1999. – 431 с.
11. Єфремов С. Історія українського письменства. – [4-е вид.]. – Мюнхен, 1989. – Т. I. – 690 с.
12. Єфремов С. Історія українського письменства. – К.: Femina, 1995. – 686 с.
13. Житецький П. Мысли о народных малорусских думках. – К.: Киевская старина, 1893. – 249 с.
14. Житецький П. Вибрані праці. Філологія. – К.: Наук. думка, 1987. – 328 с.
15. Житецький П. Про українські народні думи. – К., 1919. – 260 с.
16. Иванов В., Топоров В. Волхв // *Мифологический словарь* / Гл. ред. Е. М. Мелетинский. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – С. 129.
17. Ивахненко Т. Славесные формулы і композиційная схемы календарна-абрадавых песенных тэкстау // *Вестник Беларускага дзержаунага універсітэта*. Серыя 4. – 2004. – № 2. – С. 3-8.
18. Колесса Ф. Формули закінчення в українських народних думках у зв'язку з питанням про наверстування дум. – Львів, 1935. – 67 с.
19. Кононенко Н. Епос та плач: про витоки української думи // *Родовід*. – 1993. – № 6. – С. 27-30.
20. Кумахов М. К проблеме языка эпической поэзии // *Вопросы языкознания*. – 1979. – № 2. – С. 48-60.
21. Лотман Ю. Структура художественного текста. – М.: Издательство "Искусство", 1970. – 384 с.
22. Малинська Н. Пісні та думи в оцінці Сергія Єфремова // *Українська мова і література*. – 2001. – Ч. 48 (256). – С. 11.
23. Мальцев Г. Традиционные формулы русской необрядовой лирики. (К изучению эстетики устнопоэтического канона) // *Русский фольклор*. – 1981. – Т. 21. – С. 13-37.
24. Матяш І. Українські народні думи: дослідження, видання, виконавці: історіогр. нарис. Бібліогр. покажчик. – К., 2008. – 240 с.
25. Матяш І. Українські народні думи у виданнях та дослідженнях // *Українська мова та література*. – 1997. – Ч. 38(54). – С. 3.
26. Матяш І. Українські народні думи у виданнях та дослідженнях // *Українська мова та література*. – 1997. – Ч. 40(56). – С. 2-3.
27. Мацько А., Сидоренко О. Стилістика української мови. – К.: Вища шк., 2003. – 462 с.
28. Петенева З. Язык и стиль русских былин. – Львов: Изд-во при Львовском госуд. ун-те изд-го объединения "Вища школа", 1985. – 209 с.
29. Полубиченко А., Егорова О. Традиционные формулы народной сказки как отражение национального менталитета // *Вестник Московского государственного университета*. – Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2003. – № 1. – С. 7-22.
30. Путилов Б. Эпическое сказительство: Типология и этническая специфика. – М.: Издат. фирма "Восточная литература" РАН, 1997. – 295 с.
31. Рак А. Лексико-морфологічні особливості українських народних дум // *Укр. мова і літ. в школі*. – 1960. – № 4. – С. 9-18.
32. Рак А. Мовні засоби гіперболізації в українських народних думках // *Укр. мова і літ. в школі*. – 1961. – № 4. – С. 27-34.
33. Рильський М. Збір. тв.: У 20 т. – К.: Наук. думка, 1983–1985. – Т. 16. – 1983. – С. 132-163.

34. Солганик Г. О типизации как важнейшем процессе речеобразования // *Stylistyka*. – Opole, 2005. – XIV. – С. 191-208.
35. Тьюкова И. Коммуникативные универсалии и их лексическое воплощение в лирике Б. Л. Пастернака: на материале книги “Сестра моя – жизнь”: Автореферат дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 “Русский язык”. – Томск, 2005. – 30 с.
36. *Українські народні думи* / Изд. подгот. Б. Н. Кирдан; отв. ред. серии “Эпос народов СССР” А. А. Петросян; отв. ред. тома В. М. Гацак; вст. ст. Б. П. Кирдана. – М.: Наука, 1972. – 560 с.
37. *Українська мова: Енциклопедія* / Голова редкол. В. М. Русанівський. – [Вид. 3-тє, зі змінами і доп.]. – К.: “Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана”, 2000. – 856 с.
38. *Українські народні думи*. – К., 2009. – Т.1: Думи раннього козацького періоду. – 856 с.
39. Ухов П. Атрибуции русских былин. – М., 1970. – 190 с.
40. Халимоненко Г. Лексика дум та історичних пісень (коментар тюрколога) // *Укр. мова та літ. в школі*. – 1977. – №9. – С. 21-29.
41. Чабаненко В. Стилістика експресивних засобів української мови. – Запоріжжя, 2002. – 351 с.
42. Чистов К. Народные традиции и фольклор: Очерки теории. – Ленинград: Наука, 1986. – 304 с.
43. Чистов К. Фольклор и этнография. – Ленинград, 1970. – С. 3-15.
44. Jones R. Language and prosody of Russian folk epic. – Paris, 1972. – 121 p.
45. Lord A. B. The Singer of Tales. – New York, 1968. – 304 p.
46. Parry M. Studies in the epic technique of oral verse-making // *Harvard Studies in Classical Philology*. – Oxford, 1930. – Vol. 41: Homer and Homeric Style. – P. 73-148.

Отримано 8 листопада 2011 р.

м. Суми

Галина Корицька

УДК 821.161.2-3:398(045)

ТРАНСФОРМАЦІЇ ФОЛЬКЛОРНИХ МОТИВІВ У ТВОРЧОСТІ АДРІАНА КАЩЕНКА

У статті розглядаються найголовніші складники народного джерела прози А. Кащенка. З'ясовано, що проза письменника ґрунтувалася на фольклорних засадах, адже він широко послуговувався поетикою фольклору (пісні, думи, прислів'я, приказки, порівняння, легенди, перекази, замовляння, народні розмовні вислови, народнопоетичні художні засоби, символика). Трансформуються фольклорні мотиви та образи у прозі історичної та сучасної авторів тематики (“Неволя бусурманська в українській народній поезії”, “Оповідання про славне Військо Запорозьке низове”, “Пригода з кобзарем”, “Зоряно”, “Перерід”, “Щирі малороси”, “Запорозьська слава”, “З Дніпра на Дунай”, “Зруйноване гніздо”, “Над Кодацьким порогом”, “Під Корсунем”, “Сіркова могила”).

Ключові слова: проза, фольклор, мотив, символ, мистецька індивідуальність.

Halyna Korytska. Transformations of folklore motifs in Adrian Kashchenko's oeuvre

The paper singles out the major folk sources of Adrian Kashchenko's prose. The author argues that the writer's prose works are deeply rooted in folklore, since the latter made an extensive use of folk songs, dumas, proverbs, comparisons, legends, stories, incantations, colloquial expressions, poetic devices, and symbols which were then integrated into the texts on historical and contemporary topics (e.g. “Muslim Slavery in Ukrainian Folk Poetry”, “The Story about the Glorious Zaporozhian Cossack Host”, “A Cobzar's Adventure”, “The Stellar Sky”, “Candid Little Russians”, “The Zaporozhian Glory”, “From Dnieper to Danube”, “Over the Rapids of Kodak”, “Near Korsun”, “Sirko's Grave” and others).

Key words: prose, folklore, motif, symbol, creative individuality.

Невід’ємним складником художньої української прози ХІХ – початку ХХ ст. завжди виступав фольклор. Народна творчість – життєдайне наповнення канви твору. Фольклорні ремінісценції стають тлом, на якому розгортаються події, фольклорні мовні засоби використовуються з метою стилізації мови певної доби. В українському літературознавстві фольклорні мотиви прози А. Кащенка побіжно розглядав лише С. Пінчук. Тому розвідки, присвячені цій проблемі, внесуть новизну в дослідження вітчизняним літературознавством творчості письменника під означеним кутом зору. З огляду на множинність